

Mevleviyet Kadılıklarında Yeni Düzen Arayışları [1839-1861]

The Search for New Order in the Mevleviyet Judgeships [1839-1861]

Zeynep Altuntaş*

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi Research Article

Sorumlu yazar:

Corresponding author:

* Tekirdağ Namık Kemal
Üniversitesi
zaltuntas@nku.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3230-2647

Başvuru / Submitted :

15 Mayıs 2023

Kabul / Accepted :

11 Temmuz 2023

DOI:

10.21021/osmed.1297090

Atıf/Citation:

Altuntaş, Z. "Mevleviyet
Kadılıklarında Yeni Düzen
Arayışları [1839-1861]".
Osmanlı Medeniyeti
Araştırmaları Dergisi, 18
(2023): 81-101.

Benzerlik / Similarity : %11

Öz

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren devlet nizamının taşıyıcıları olan müesseseler/kurumlar zamanın ihtiyaçlarıyla bağlantılı olarak bazı değişikliklere maruz kalmıştır. Kurumlarda yapılan düzenlemeler değişimin ve dönüşümün her alanda yaşandığı 19. yüzyılda artarak devam etmiştir. Modernleşme dönemi olarak tanımlanan bu devirde kazaî, idarî görevlerle birlikte tedris hizmetini de bünyesinde barındıran ilmiye teşkilatında önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bu çerçevede ilmiye teşkilatı içinde yer alan büyük kadılıklarda yani mevleviyet kadılıklarında da zaman zaman idarî ve yetki bağlamında yeni uygulamalara gidilmiştir. Bazı mahallerin statüleri siyasi karışıklıklar nedeniyle değiştirilmiş, kimi yerler stratejik ve coğrafi konumlarından dolayı bir üst dereceye çıkartılırken kimi yerler alt derecedeki mevleviyet kadılıklarına indirilmiştir.

Bu makalede ilmiye teşkilatının hiyerarşik yapısında kazaî ve idarî alanı oluşturan mevleviyetlerdeki ve bu mevleviyetlere dahil olan kadılıklardaki düzenlemeler ele alınmıştır. Bu yapılrken idarî, hukukî, tedris gibi birçok sahada değişimin ve dönüşümün had safhada yaşandığı Sultan Abdülmecid dönemi (1839-1861) tercih edilmiştir. Dereceleri, görev alanları ve sınırları her devir için aynı olmayan Osmanlı mevleviyet kadılıklarının genel durumları ortaya konulmuş, yirmi iki yıllık bir süreyi içeren Sultan Abdülmecid döneminin yedi kadılığında farklı sosyal ve siyasi sebeplerle meydana gelen düzenlemeler gün yüzüne çıkartılmıştır. Böylece kadılıkların ne zaman mevleviyete yükseltildiğine veya mevleviyetten çıkartıldığına dair literatürdeki bazı belirsizlik ve eksiklikler ortadan kaldırılmıştır. Tüm bunlar Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi ve Tarik Defterleri'ndeki belge ve bilgiler esas alınarak yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlmiye Teşkilatı, Mevleviyet, Kadı, Sultan Abdülmecid, Düzenleme.

Abstract

Since the establishment of the Ottoman Empire, the institutions that are the carriers of the state order have been subjected to some changes in connection with the needs of the time. The regulations made in institutions continued increasingly in the 19th century, when change and transformation were experienced in all areas. In this period, which is defined as the modernization period, important arrangements were made in the ilmiye organization, which included the judicial and administrative duties as well as the educational service. In this context, new applications were made in terms of administrative and authority from time to time in the great judgeships, that is, the mevleviyet judgeships within the ilmiye organization. The status of some places has been changed due to political turmoil, some places have been promoted to a higher level due to their strategic and geographical location, while some places have been demoted to lower rank of mevleviyet judgeships.

In this article, the arrangements in the mevleviyets that constitute the judiciary and administrative area in the hierarchical structure of the ilmiye organization and in the judgeships that are included in these mevleviyets were discussed. While doing this, the period of Sultan Abdülmecid (1839-1861), in which changes and transformations were experienced in many fields such as administrative, legal and educational, was preferred. The general situation of the Ottoman mevleviyet judgeships whose ranks, fields of duty and boundaries were not the same for every period were revealed, and the arrangements that occurred for different social and political reasons in the seven judgeships of the Sultan Abdülmecid period, which included a period of twenty-two years, were brought to light. Thus, some ambiguities and deficiencies in the literature about when the judgeships were promoted to or removed from the mevleviyet were eliminated. All these were made on the basis of documents and information in the Presidency Ottoman Archives and Tarik Defters.

Keywords: İlmiye Organization, Mevleviyet, Kadi/Judge, Sultan Abdülmecid, Regulation.

Giriş

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren ilmiye teşkilatının eğitim alanını temsil eden medrese ile adli ve idari alanı temsil eden kadılık kurumuna büyük değer vermiş, bu iki önemli kurumun ihtiyaçlar dahilinde düzenli işlemesi için bazı yeni uygulamalara başvurmuştur. Özellikle Kanunî devrinde kadılık kurumu ve kadınların menşeiini teşkil eden medreseler muayyen bir hiyerarşik sistem haline getirilmiş, bu sağlam sistem bazı değişiklikler ve aksaklıklara rağmen devletin son dönemlerine kadar devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin farklı kültürlerle sahip üç kıta üzerinde yayılması kadınların Anadolu ve Rumeli gibi coğrafi bölgelere göre guruplara ayrılmasına sebep olmuştur. Zaman içinde genişleyen kazalar derece bakımından yükseltilmiş, aksi hal görülen kazaların dereceleri ise indirilmiştir. Kadınların bir mevleviyetten diğerine geçmeleri/nakl edilmeleri için ilgili kazasker durumu sebepleriyle şeyhülislam bildirmiş, şeyhülislam padişaha arz etmiş, padişah uygun bulursa bu hususta özel bir emir çıkartmıştır.¹ Daha sonra örneklerle bahsedileceği gibi kazaların genişlemesi yani bir kazaya başka kazaların ve nahiyelerin eklenmesi veya kazanın gelirlerinin artması o kazanın ilmiye sınıfındaki konumunun değişmesine yol açmıştır.² Kadılığa başka bir kadılık ya da nahiyeye ilave edilerek kazaların sınırları, statü ve dereceleri değişmiştir.³

Osmanlı'nın ilk dönemlerinden itibaren ilmiye hiyerarşisinde kaza kadılıklarının dışında farklı statülerde mevleviyet adı verilen yüksek dereceli kadılıklar mevcuttur. Zaman zaman bazı düzenlemelere tabi tutulan bu mevleviyet kadılıkları muhtelif tarihlerde ülkenin büyümesiyle de bağlantılı olarak lüzuma göre artmıştır. Mevleviyet kadılıkları ve sayılarındaki bu değişiklikler kadılık listelerinde bazı farklılıklara sebep olmuştur.⁴ Birkaç kazanın birleştirilerek mevleviyet derecesine yükseltilmesi, Osmanlı Devleti'nde çok öncelere dayanan bir uygulamadır. 16. yüzyılın ortalarından itibaren medreselerde görüldüğü üzere bilhassa mevleviyet statüsündeki – Tarik defterlerindeki gibi alttan yukarıya doğru sıralanacak olursa - devriye, mahrec, bilâd-ı hamse ve Haremeyn kadılıklarında da yeni uygulamalara gidilmiş, birkaç küçük kazanın birleştirilmesiyle mevleviyetler yeniden oluşturulmuştur.⁵ 17. yüzyılda da bir kazanın nüfus miktarı ve iktisadi

¹ Taksim Atatürk Kitaplığı'nda mevcut bir yazmaya göre Anadolu kadınlarının sayısının 241 olup kendi aralarında on dereceye, Rumeli kadınlarının sayısının 223 olup 9 dereceye, Mısır kadınlarının ise 35 olup altı dereceye ayrıldığı yazılıdır. Bkz. Şinasi Altundağ, "Osmanlılarda Kadınların Salâhiyet ve Vazifeleri Hakkında", *VI. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 20-26 Ekim 1961, (Ankara: TTK Basımevi, 1967), 345-346.

² Kazanın büyüklüğü ve nüfusu, mevleviyet seviyesinin altındaki kaza kadılıklarının gelirini ve dolayısıyla rütbesini/derecesini de müspet veya menfi yönden etkilemiştir. Sınırlardaki genişleme ve daralma kaza miktarının da artmasına veya eksilmesine sebep olmuştur. Bkz. Levent Kuru, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Rumeli Kadılıkları", *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 8/2, (Aralık 2019): 279-280, 291-292; Levent Kuru, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli Kazaları ve Statüleri (Kazasker Ruznamçelerine Göre)", *Turkish Studies – History* 15/1 (2020): 166, 178-179.

³ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla kadar)", *Belleten*, LXI/232 (1997): 670-671; 16. yüzyılda kadılık sınırlarını belirleyen sosyo-ekonomik şartlar için bkz. Yasemin Beyazıt, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı'da Kaza Sınırlarını Belirleyen Temel Etkiler", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 53 (Mayıs Haziran Temmuz 2010): 75-98; Yasemin Beyazıt, "Kadıasker Ruznamçelerinde Tipoloji ve Yeterlilik", *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan*, ed., Ümit Ekin (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013), 30. Ayrıca 1837 tarihli yazmada yer alan Rumeli kadılık ve rütbeleri için bkz. Yasemin Beyazıt, "Rumeli Kadılıkları ve Rütbelerine Dair 1253/1837 Tarihli Bir Yazma", *Belgeler* XXVIII/32, 2007 (Ankara: 2008): 11-56. Rumeli Kazaskerliğine bağlı Rumeli kadılıklarında yapılan 1667-1668 tarihli derece düzenlemesi için bkz. M. Kemal Özergin, "Rumeli Kadılıkları'nda 1078 Düzenlemesi," *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976), 251-309.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 88; Fahri Unan, "Mevleviyet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, (Ankara 2004), s. 467.

⁵ Unan, "Mevleviyet", 467. Ruus kayıtları dikkate alınarak ortaya konulan 16. yüzyıl mevleviyet kadınları için bkz. Bilgin Aydın – Rıfat Günalan, "16. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Mevleviyet Kadınları", *Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut Armağanı*, haz. Gülden Sarıyıldız, Niyazi Çiçek İshak Keskin Sevil Pamuk, (İstanbul: Etkin Kitaplar, 2011), 19-34.

durumu o kazanın mevleviyet derecesine çıkmasına sebep olmuştur.⁶ Bu tür uygulamalara sonraki dönemlerde de devam edilmiştir. Her ne kadar ilmiye sınıfı mevcut sistemini koruma bakımından dikkatli bir yol izlese de şartların değişmesi, ilmiye teşkilatında da birtakım değişiklikleri beraberinde getirmiştir.⁷ Osmanlı müessesesi tarihinin tamamına teşmil edilebilecek bu değişiklikler özellikle Osmanlı kurumsallaşmasının ve ihtisaslaşmasının başlangıcı olarak görülen Yeniçeri Ocağının kaldırılmasına göre de değerlendirilebilir. Çünkü Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla klasik dönemin kapandığı ve klasik sonrası dönemin başladığı söylenir. Klasik sonrası dönemde ilmiye teşkilatı kurumlaşma ve ihtisaslaşmanın gereği olarak yenilenmiş ve değişmiştir.⁸ Tanzimatla birlikte şer‘iye mahkemelerinde ve kadılıklarda yeni düzenlemelere gidilmiş, kadıların idarî görevleriyle birlikte yargı/kazaî alanlarında da değişiklikler yapılmıştır.⁹ Nitekim Sultan Abdülmecid döneminde mevleviyet kabul edilen bazı mahallerin statüleri siyasî ve idarî karışıklıklar nedeniyle değiştirilmiş, kimi yerler stratejik ve coğrafi konumlarından dolayı bir üst dereceye çıkartılırken kimi yerler alt derecedeki mevleviyetlere indirilmiştir. Bazen de önceki yılların mevleviyet kadılıkları arasında görülen kadılıklar bu dönemde görülmemiştir.¹⁰

Bu çalışmada idarî, hukukî, tedris gibi birçok alanda değişimin ve dönüşümün had safhada yaşandığı Sultan Abdülmecid dönemindeki ilmiye hiyerarşisinin kazaî ve idarî alanını oluşturan mevleviyetler ve bu mevleviyetlere dahil olan kadılıklardaki düzenlemeler ele alındı. En azından kısıtlı bir dönem de olsa mevleviyet kadılıklarındaki düzenlemeler incelenerek kadılıkların geçirdikleri değişimin ve dönüşümün ortaya konulması hedeflendi. Özellikle kadılıkların ne zaman mevleviyet kabul edildiğine veya mevleviyetten çıkartıldığına dair literatürdeki bazı belirsizlikler netleştirilmeye ve dolayısıyla bu konudaki eksiklikler giderilmeye çalışıldı.

Tablo 1. Düzenleme Yapılan Mevleviyetlerin Üstten Alta Hiyerarşik Sıralaması (1839-1861)

Mevleviyetler/Kadılıklar
Bilâd-ı Erbaa/Bilâd-ı Hamse Mevleviyeti
Mahrec Mevleviyeti
Devriye Mevleviyeti

Tabloda da yer alan aynı derecedeki mevleviyet kadılıkları arasında statü farklılığı bulunmadığı, bu kadılıkların birbirine eşit olduğu ve istisnalar hariç kadı atamalarının aynı mevleviyetteki kadılıklara değil de üst derecedeki mevleviyet kadılıklarına olduğu söylenir.¹¹ Kaza kadılıklarının işleri naibler tarafından yürütülürken yukarıdaki tabloda da görülen büyük

⁶ 17. yüzyıldaki mevleviyet kadılıklarıyla ilgili düzenlemeler için bkz. Ercan Alan, “Kadıasker Ruznamçe Defterine Göre XVII. yüzyılda Rumeli’de Kaza Teşkilatı ve Kadılar”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 23 (2013): 84-88.

⁷ Cihan Kılıç, “Osmanlı İlmîye Teşkilatında Kariyer Sistemi”, *Turkish Academic Research Review*, 3/1 (Haziran 2018): 107.

⁸ İlhami Yurdakul, “Eyüp Kadılığı”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu, IX Tebliğler*, (İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, Aralık 2005), 41, 44.

⁹ Bilgin Aydın, “İstanbul Kadılığı Tarihçesi ve İstanbul Kadı Sicillerine Dair Tetkikler”, *İstanbul Araştırmaları* 6, (Yaz 1998): 76; Jun Akiba, “Son Dönem Osmanlısında Kadılık Kurumu”, *Notlar 13 Osmanlı İlmîyesi*, (İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı, 2008), 52.

¹⁰ Mesela 1740-1741 tarihli bir yazma eserde Kıbrıs Adası’nın bir kazası olarak bilinen Lefkoşa’nın mevleviyet olup tekrar kazaya dönüştürüldüğü söylenmektedir. Ayrıca 1766-1799’da Lefkoşa kadılığının mevleviyet kadılıkları statüsünde olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Ahmet Halaçoğlu, “1740-1741 Tarihli Yazma Esere Göre Rumeli Kazalarının Rütbeleri”, *XII. Türk Tarih Kongresi (12-16 Eylül 1994) Kongreye Sunulan Bildiriler*, III (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), 872; İlhami Yurdakul, “Kıbrıs (Lefkoşa) Kadılığı ve Kadıları (1571-1878)”, *Osmanlı Döneminde Kıbrıs*, ed., Mehmet Mahfuz Söylemez İbrahim Çapak Halil Ortakçı, (İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, 2016), 385-386, 392.

¹¹ Cihan Kılıç, “Osmanlı Devleti’nde Üst Düzey Kadı Atamaları (19. Yüzyılın İlk Yarısı)”, *İslami İlimler Dergisi*, 18/1, (Bahar 2023): 98.

şehir yani mevleviyet kadılıklarının işleri kazaî/adlî, mülkî, beledî, malî, askerî görevleri ihtiva ettiği için tüm bu işlerde etkin rol alabilecek kapasiteye sahip ve dolayısıyla tüm bu vasıfları haiz olması gereken kadılar tarafından yürütülüyordu.¹² Yukarıda bahsi geçen mevleviyetlere dahil olup düzenleme yapılan kadılıklar metin içerisinde ayrıntılı bir şekilde işlenmiş, bununla birlikte Ek 1’de toplu olarak gösterilmiştir.

1. Bilâd-ı Erbaa/Bilâd-ı Hamse Kadılıklarında Düzenlemeler

Düzenlemelerin yapıldığı mevleviyetlerden biri, önceki ismiyle Bilâd-ı Erbaa Mevleviyetidir. Mahrec Mevleviyetinden bir üst statüde olan ve ilk başta Mekke, Edirne, Bursa olmak üzere üç kadılıktan oluşan bu mevleviyet Mısır’ın ilavesiyle Bilâd-ı Erbaa adını almıştır. 1722’de Mekke ile Medine Haremeyn ismini alarak yükselince Bilâd-ı Erbaa Mevleviyetinin kadılık sayısı üçe düşmüş ancak Şam kadılığının dâhil edilmesiyle yine Bilâd-ı Erbaa şeklinde dört büyük kadılık haline getirilmiştir. Bilâd-ı Erbaa olarak tanınan bu dört kadılığa daha sonra ayrıntılı olarak bahsedilecek olan Filibe kadılığı da ilave edilmiştir. Filibe’nin Bilâd-ı Erbaa’ya (Edirne, Bursa, Mısır, Şam) katılmasıyla kadılık sayısı beşe çıkmış ve dolayısıyla mevleviyet bu sefer Bilâd-ı Hamse adıyla anılmıştır. Bilâd-ı Hamse Mevleviyetine tayin edilecek kişiler evvela bunun payesine/rütbesine nail ve sonra isterse bilfiil tayin olunmuşlardır. Dereceleri müsavi beş kadılıktan herhangi biri, bir seneyi tamamladıktan sonra Bilâd-ı Hamse mazulü sayılarak Haremeyn Mevleviyeti için sıra beklemiş, sırası gelince Haremeyn kadısı olmuş veya payesini almıştır.¹³

Tablo 2. Sultan Abdülmecid Dönemi Bilâd-ı Hamse Kadılıkları ve Süreleri

Bilâd-ı Hamse Kadılıkları	Bilâd-ı Hamse Kadılığı Süresi
Edirne	1 Cumadelula 1255-1 Şevval 1277 (13 Temmuz 1839-12 Nisan 1861)
Bursa	1 Cumadelula 1255-1 Ramazan 1277 (13 Temmuz 1839-13 Mart 1861)
Şam	1 Şevval 1255-1 Şaban 1277 (8 Aralık 1839-12 Şubat 1861)
Mısır	1 Şevval 1255-1 Muharrem 1277 (8 Aralık 1839-20 Temmuz 1860)
Filibe	1 Muharrem 1267-1 Ramazan 1277 (6 Kasım 1850-13 Mart 1861)

1.1. Filibe Kadılığı ile Bilâd-ı Erbaadan Bilâd-ı Hamseye

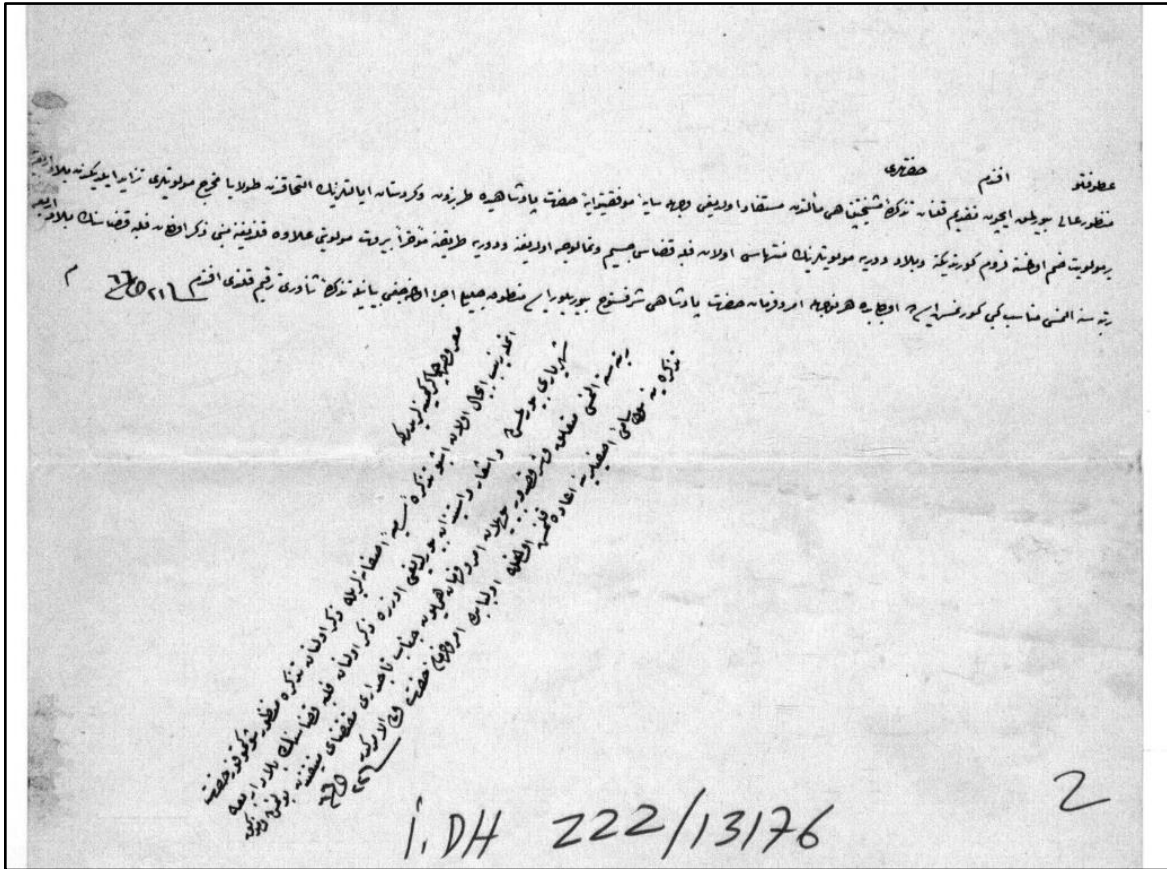
Kürdistan ve Trabzon eyaletleri Mahrec Mevleviyetine tahsis edilince Mahrec Mevleviyetinin kadılık sayısı ona çıkmış, Bilâd-ı Erbaa Mevleviyeti kadılık sayısı ise dörtte kalmıştır. Kürdistan ve Trabzon ile ilgili düzenlemelerden sonra Bilâd-ı Erbaa Mevleviyetine de kadılık ilave edilmesine karar verilmiş ve bu mevleviyete katılacak kazanın oldukça büyük olması öngörülmüştür. Bu sıralarda Beyrut’un Devriye Mevleviyetine dâhil edilerek mevleviyetteki kadılık sayısının çoğalması, Devriye Mevleviyetinin sonuncusu olan Filibe kazasının büyüerek gelişmesi Filibe’nin Bilâd-ı Erbaa rütbesine alınmasına sebep olmuştur.

¹² Jun Akiba, “Kadılık Teşkilâtında Tanzimat’ın Uygulanması: 1840 Tarihli Talimnâme-i Hükkâm”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXIX, (İstanbul 2007): 11-12; Emine Nurefşan Dinç, “Osmanlı’da Kadılar İçin Yapılan İmtihanlar ve 19. Yüzyıldan Bir İmtihan Örneği: Filibeli Halil Fevzi Efendi’nin Risale-i İmtihâniye fi Bâb-i Bey’i’l-fâsid mine’-d-Dürer’i”, *Bilent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2, (Aralık 2022) 342.

¹³Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, 100. 1693-1725’teki Bilâd-ı Erbaa (Edirne, Bursa, Mısır ve Şam) kadıları ve payelileri için bkz. Levent Kuru, *Osmanlı İlmiye Tevcihâtı (1693-1725)*, (Çanakkale: Paradigma Akademi, 2020), 52-65.

Bilâd-ı Erbaa rütbesine çıkartılmadan önce Devriye Mevleviyetinden sayılan Filibe, büyük ve gelişmiş bir kaza olarak Bağdat mazullerine verilirdi. Sultan Abdülmecid'den önce Bağdat'ın son derece tehlikeli, gelirlerinin de az olması bu mevleviyete talip bulma zorluklarını peşi sıra getiriyordu. Bağdat'a gönderilecek kadıların gönülsüzlüklerini azaltmak ve Bağdat'a gitme fikrini normalleştirerek yaygın hale getirmek için Filibe kazası Bağdat mazullerine tahsis ediliyordu. Sultan Abdülmecid dönemine geldiğinde ise önceden beri süregelen zulüm ve adaletsizlikler, yollardaki yağmalar yok edilmişti. Yaşanan bu müsbet gelişmeler Bağdat'a gitmek isteyenlerin sayısını her sene arttırmış, dolayısıyla Bağdat'a gidilmesini sağlamak için Filibe'nin Bağdat mazullerine tahsis edilmesi gibi ayrıca bir çaba sarfedilmesine gerek kalmamıştı. Böylece Meşihat tarafından padişaha sebepleri içeren bir tezkire yazılmış, Sultan Abdülmecid de Şeyhülislam Arif Hikmet Efendi gibi Filibe kazasının Bilâd-ı Erbaa rütbesine alınmasını faydalı bulmuştu. Filibe kadılığının 22 Zilkade 1266 (29 Eylül 1850) tarihinde Bilâd-ı Erbaa Mevleviyetine katılımıyla mevleviyetteki kadılık sayısı beşe çıkmış ve mevleviyet Bilâd-ı Hamse adını almıştır. Netice itibarıyla Filibe'nin Bilâd-ı Erbaa'ya katılımı literatürde geçtiği üzere 18. asırdan veya 19. asırdan sonra değil,¹⁴ bahsedildiği gibi 19. asrın ortasında gerçekleşmiştir.¹⁵

Şekil 1. Filibe Kadılığının Bilâd-ı Erbaaya İlave Edilmesi (İ. DH, 222/13176)

¹⁴ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, 100; İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısı Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* XXX/1-4, (Mart- Aralık 1975): 122; İlhami Yurdakul, "Kudüs Mezhep Müftüleri, Naibleri ve Kadıları", *Osmanlı Döneminde Kudüs'te İlmî Hayat ve Eğitim Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, ed., Zekeriya Kurşun Ahmet Usta, (İstanbul: Bağcılar Belediyesi Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, 2019), 159.

¹⁵ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *İ. DH, 222/13176* (lef 1-2), (21 Z 1266).

Sultan Abdülmecid döneminin H. 1255-1266 (1839-1850) tarihlerindeki Filibe kadıları Bilâd-ı Devriye, H. 1266-1277 (1850-1861) senesindeki Filibe kadıları ise Bilâd-ı Hamse kadıları arasında yer almıştır.¹⁶ Şeyhülislam Arif Hikmet Efendi, Bilâd-ı Erbaa'ya yeni katılan Filibe kazasının şer'î işlerine Mahrec Mevleviyeti mazullerinden dirayet ve haysiyet sahibi, becerikli birinin gelmesini istemiştir. Nitekim şeyhülislam, zikredilen vasıflara sahip Mahrec itibariyle sabık/önceki Ayıntab kadısı ve Ticaret Meclisi Müftüsü Seyyid Hafız Mehmed Necib Efendi'nin Filibe kazasına tayin edilmesini uygun bulmuştur. Mehmed Necib Efendi'nin memuriyeti uhdesinde kalacak ve hükümet müddeti sona erene kadar vekâlet ile idare olunacaktı. Bu teklifin padişah tarafından uygun görüldüğü 5 Muharrem 1267 (10 Kasım 1850) tarihinde şeyhülislama bildirilmiştir.¹⁷ 14. yüzyılda Osmanlı topraklarına katılan Filibe, Osmanlı-Rus Harbi'yle (1877-78) başlayan süreç sonunda Bulgaristan Prenslığı'ne dahil edilmiş (1885), ancak kadılık sayısı azalmasına rağmen mevleviyet isminde (Bilâd-ı Hamse) herhangi bir değişiklik olmamıştır.¹⁸

2. Mahrec Kadılıklarında Düzenlemeler

Devriye kadılıklarından bir üst statüde konumlanan Mahrec Mevleviyeti Uzunçarşılı'nın tespitine göre ilk başta Kudüs, Halep, Tırhala Yenişehir, Galata, İzmir, Selanik olarak altı kadılıktan oluşmuş, Havass-ı Refia (Eyüp) ve Üsküdar kadılıklarının da katılmasıyla sekize, daha sonra ise Sofya, Girit ve Trabzon ile on bire çıkartılmıştır.¹⁹ Bir sonraki terfi yeri Bilâd-ı Hamse Mevleviyeti olan Mahrec Mevleviyeti kadılıklarının statü ve sayılarında burada anlatılacağı üzere diğer mevleviyetlere göre sayı itibariyle dönem dönem daha fazla değişiklik olmuştur.²⁰

Arif Hikmet imzalı bir belgede Mahrec Mevleviyetinde bulunan kadılıkların sayısının Uzunçarşılı'nın eserindeki gibi daha önce sekiz olduğu söylenmektedir. Fakat bu sayının yapılan düzenlemeler neticesinde Uzunçarşılı'nın dediği gibi on bire değil de ona çıkartıldığı belirtilmektedir. Mahrec Mevleviyeti kadılıklarının ona çıkmasına sebep olan yerler ise Kürdistan ve Trabzon eyaletleri olarak verilmiştir.²¹ Sultan Abdülmecid dönemindeki Mahrec Mevleviyeti kadılık sayısı on olduğu söylene de bu sayı sonraki yıllarda on bire çıkmıştır. Nitekim aşağıdaki tabloda Mahrec Mevleviyeti sayısı on iki görülse de Sultan Abdülmecid dönemi Mahrec Mevleviyeti kadılık sayısı aynı anda en fazla on bir olmuştur. Sultan Abdülmecid dönemi mevleviyet kadılıkları Kudüs, Halep, Havass-ı Refia, Selanik, Yenişehir-i Fenar, Galata, İzmir ve Üsküdar ile birlikte sekiz iken, Üsküdar'ın çıkartılmasıyla yediye düşmüş, Sofya'nın eklenmesiyle tekrar sekize, Kürdistan ve Trabzon'un eklenmesiyle ona, Girit'in eklenmesiyle de on bire çıkmıştır.

¹⁶1 Muharrem 1267 (6 Kasım 1850)'de göreve başlayan Filibe kadısının üzerinde "Bilâd-ı Erbaa'ya ilhak olunarak Bilâd-ı Hamse tabiriyle tevcih buyurulmuştur" yazısı bulunmaktadır. Bkz. ŞS, nr. 15 (3).

¹⁷ MA, Meşihat Arzları, nr. 1, s. 19; İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlimiye Merkez Teşkilatı'nda Reform (1826-1876)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 170/dn. 228.

¹⁸Uzunçarşılı, *İlimiye Teşkilatı*, 277/dn. 3; Machiel Kiel, "Filibe", TDV İslâm Andiklopedisi, XIII, (İstanbul 1996), s. 79, 81.

¹⁹Mahrec mevâlisi denilme sebebi İstanbul müderrislerinin bu mollalığa çıkmalarına yani ihraç edilmelerine bağlanır. Bkz. Uzunçarşılı, *İlimiye Teşkilatı*, 101, 101/dn. 1-3; Osmanlı'nın başkenti İstanbul, İstanbul ve yukarıda Mahrec Mevleviyeti bünyesinde verilen bilâd-ı selâse (Eyüp/Havâss-ı refia, Galata, Üsküdar) de dahil birbirinden bağımsız dört kadılıktan müteşekkildir. Bu dört kadılık da mevleviyet statüsündedir. Bkz. Mehmet İpşirli, "İstanbul Kadılığı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIII (İstanbul 2001), s. 305.

²⁰ Mahrec Mevleviyeti içinde yer alan Kudüs kadıları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yurdakul, "Kudüs Mezhep Müftüleri, Naifleri ve Kadıları", 149-168.

1693-1725'teki Mahrec (Kudüs, Eyüp, Galata, Üsküdar, Selanik, Yenişehir, İzmir, Halep, Filibe, Hemedan) kadıları ve payelileri için bkz. Kuru, *Osmanlı İlimiye Tevcihâtı (1693-1725)*, 65-91.

²¹ BOA, *İ. DH*, 222/13176, (16 Za 1266 lef 2).

İlmiye konusunda akla ilk gelen ve bu alanda ilk başvurulmuş Uzunçarşılı, Sultan Abdülmecid döneminde mevleviyet kadıları arasında görülen Kürdistan'a yer vermemiş, Devriye kadıları arasında ise sadece Diyarbakir kadılığından söz etmiştir.²² Ardından gelen çalışmalarda da Uzunçarşılı'nın Mahrec Mevleviyeti olarak sıraladığı kadılıklar aynen devam ettirilmiştir.²³ Halbuki daha sonra anlatılacağı üzere Mahrec kadılıkları arasında sonradan dahil edilen Kürdistan kadılığı da bulunmaktadır.²⁴

1826 tarihinden itibaren Mahrec Mevleviyetinden kabul edilen Bilâd-ı selâse (Galata, Eyüp ve Üsküdar) kadılıklarında bazı yeni uygulamalara gidilmiştir. Bu düzenlemeler neticesinde Eyüp kadılığının hem yetki hem de gelir kalemleri daralmış, Eyüp sadece yargı/kazaî görevini yürüten bir kadılık haline dönüşmüştür.²⁵ Bununla birlikte Eyüp, aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere Mahrec kadılığı statüsünü korumaya devam etmiştir.

Tablo 3. Sultan Abdülmecid Dönemi Mahrec Mevleviyeti Kadılıkları ve Süreleri

Mahrec Kadılıkları	Mahrec Kadılığı Süresi
Kudüs	1 Cumadelula 1255-1 Rebiulevvel 1277 (13 Temmuz 1839-17 Eylül 1860)
Halep	1 Rebiulahir 1255-1 Zilkade 1277 (14 Haziran 1839-11 Mayıs 1861)
Havâss-ı Refia (Eyüp)	1 Cumadelahir 1255-1 Cumadelula 1277 (12 Ağustos 1839-15 Kasım 1860)
Selanik	1 Rebiulahir 1255-1 Cumadelula 1277 (14 Haziran 1839-15 Kasım 1860)
Yenişehir-i Fenar	1 Zilkade 1255-1 Recep 1277 (6 Ocak 1840-13 Ocak 1861)
Galata	1 Safer 1255-1 Cumadelahir 1277 (16 Nisan 1839-15 Aralık 1860)
İzmir	1 Safer 1255-1 Zilkade 1277 (16 Nisan 1839-11 Mayıs 1861)
Üsküdar	20 Zilhicce 1254-1 Muharrem 1256 (6 Mart 1839-5 Mart 1840)
Sofya	1 Recep 1259-1 Şevval 1277 (28 Temmuz 1843-12 Nisan 1861)
Kürdistan	1 Rebiulevvel 1264-1 Zilkade 1272 (6 Şubat 1848-4 Temmuz 1856)
Trabzon	1 Zilkade 1264-1 Zilkade 1277 (29 Eylül 1848-11 Mayıs 1861)
Girit	1 Recep 1271-1 Cumadelula 1277 (20 Mart 1855-15 Kasım 1860)

2.1. Kadılık ve Arpalık Olarak Üsküdar

Üsküdar, Osmanlı yönetimine dahil edildiğinde Kocaeli sancağına bağlı Gebze kazasında yer almış ve kadılık merkezi haline getirilmiştir.²⁶ Sultan Abdülmecid dönemini içeren Tarık defterlerinin çoğunda İzmir kadılarının ardından kayda geçirildiği görülen Üsküdar kadıları yoktur.²⁷ Bunun sebebi Sultan Abdülmecid'in ilk şeyhülislamı Mustafa Asım Efendi zamanında Mahrec Mevleviyetinden olan Üsküdar kazasının/kadılığının Muharrem 1256 (Mart 1840)

²²Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, 88, 101.

²³ Unan, "Mevleviyet", s. 467.

²⁴ BOA, A. MKT. NZD, 195/62.

²⁵ Yurdakul, "Eyüp Kadılığı", 44-45.

²⁶ Hanefi Bostan, "Üsküdar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XLII, (İstanbul 2012), s. 367.

²⁷ TAK, Muallim Naci, v. 080; ŞS, nr. 16 (4); Ali Emiri, nr. 67; İÜ. NEK, nr. 2560.

tarihinde Anadolu Sadaretine/Kazaskerliğine arpalık olarak tahsis edilmesi ve Üsküdar kadılarının yetki alanının, Üsküdar'a ve nahiyelerine ait meselelerin Anadolu kazaskerine havale edilmesidir. Dolayısıyla Üsküdar'a ait davalar arpalık usulü gereği Anadolu kazaskeri tarafından görülmeye başlanmıştır.²⁸ Üsküdar kazası Anadolu Sadaretine katılınca 1 Muharrem 1256 (5 Mart 1840) tarihinden başlamak üzere Üsküdar kadılığı verilen Darülhadis-i Süleymaniye Medresesi müderrisi Numan Beyzade Seyyid İbrahim Edhem Efendi Sultan Abdülmecid dönemi iki Üsküdar kadısından sonuncusu olmuş ve onun buradaki görevi sona ermiştir.²⁹ 19. asırda Mahrec Mevleviyeti olup sonra kaldırılan Üsküdar kadılığı Ramazan 1327 (Ekim 1909)'da Meclis-i Mebusanın kararıyla tekrar Mahrec Mevleviyetine dönüştürülmüştür.³⁰

2.2. Mahrec Mevleviyeti Olarak Sofya Kadılığı

Sofya kadılığı, Sultan Abdülmecid'in ilk şeyhülislamı Mustafa Asım Efendi zamanındaki düzenlemelerle H. 1259 (1843)'ten itibaren Mahrec rütbesine çıkartılmıştır.³¹ Dolayısıyla Sofya, Sultan Abdülmecid'in saltanatının ilk yıllarında (1839-1842) Devriye Mevleviyeti kadıları arasında görülür iken H. 1259-1277 (1843-1861) yılları arasında Mahrec Mevleviyeti kadıları arasında yer almıştır.³² 1300'lü yılların sonunda Osmanlı yönetimine dahil olan Sofya birçok Rumeli şehri gibi Osmanlı Rus Harbi'nden etkilenmiş, 3 Ocak 1878'de Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Osmanlı idaresi bakımından menfi olan bu durum Sofya'nın 1879'da Bulgar Prensiği'nin başkenti olmasıyla devam etmiştir.³³ Tüm bunların neticesinde Sofya kadılığı Sultan Abdülmecid döneminden yıllar sonra (1 Şevval 1296/18 Eylül 1879) ortadan kaldırılmıştır.³⁴

2.3. Kürdistan: Mahrec Mevleviyetine Duhûl

Diyarbakir bölgesinde II. Mahmud döneminden Sultan Abdülmecid dönemine sirayet eden bazı huzursuzluklar yaşanmıştı. Diyarbakir'de nüfuzlu tüccar ailelere baş eğdirmek üzere II. Mahmud tarafından atanan Vali Behram Paşa'ya karşı 1819'da ayaklanma olmuştu. Behram Paşa, Diyarbakir kalesinde kuşatılmış ve üç aya yakın bir süre kalede mahsur kalmıştı. 1830'larda ise Cizreli Bedirhan'ın da dahil olduğu kişiler ayaklanmıştı. Şiddeti yüksek olan sonraki ayaklanma Mehmed Reşid Paşa tarafından 1835'te bastırılmıştı. 1838'de Osmanlı kuvvetleri nihayet Cizreli Bedirhan'ı yenmiş ancak 1843'te Nizip'teki Osmanlı yenilgisinin ardından Hakkari'de ortaya çıkan Bedirhan, özellikle yerel Nasturi Hristiyan topluluklarının katliamından sonra uluslararası kaygıya sebep olacak kadar yeni padişahı tedirgin etmişti. Bu son ayaklanma daha sonra Kırım Harbi'nde ün kazanacak olan Ömer Paşa kumandasındaki büyük Osmanlı ordusunun seferber edilmesiyle 1847'de denetim altına alınabilmişti. İsyan bastırıldıktan sonra Osmanlı Diyarbakir vilayetinin sınırlarını yeniden çizmiş ve İran/Rus sınırına asker konuşlandırmıştır. Osmanlı'nın sözkonusu sınır bölgesinde denetim kurması ve bölgeyi merkezi yönetime eklemeleri bu

²⁸ 1 Cumadelahir 1255 (12 Ağustos 1839)'da Anadolu Kazaskerliğine başlayan Yesarizade Mustafa İzzet Efendi'nin isminin bulunduğu Tarik defterinde yukarıdaki bilgiye ek olarak Üsküdar kazasının 1266 (1849/1850) tarihinde Anadolu Sadaretine ilhak olduğu yazılıdır. Aynı Tarik defterinin bir başka yerinde bulunan bu tarih muhtemelen yanlıştır. Çünkü H. 1256'da göreve başlayan ve son Üsküdar kadısı görünen Numan Beyzade Mir Seyyid İbrahim Edhem Efendi'nin yanında "kaza-i mezbur Anadolu Sadareti ilhak sud" yazmaktadır. Bkz. Ali Emiri, nr. 57, v. 9a, 72b-73a; Yurdakul, a.g.e., 122.

²⁹ *Takvim-i Vekâyi*, 19 Şaban 1255, sy. 186, s. 3; Ali Emiri, nr. 57, v. 72b-73a.

³⁰ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, 101/dn. 3.

³¹ Ali Emiri, nr. 67, v. 13a; İÜ. NEK, T 855, v. 62b; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, 101; Unan, "Mevleviyet", s. 467.

³² 1255-1258 Sofya kadıları için bkz. Ali Emiri, nr. 67, v. 13a; 1259-1278 Sofya kadıları için bkz. Ali Emiri, nr. 57, v. 74b-75a.

³³ İlhan Şahin, "Sofya", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXVII, (İstanbul 2009), s. 345; Sofya Bulgaristan'da kaldığından doğal olarak defterden de çıkartılmıştı. Bkz. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, 101/dn. 3.

³⁴ Ali Emiri, nr. 57, v. 74b.

sorunun son evrelerinden biri olarak görülebilir.³⁵ Bedirhan Bey isyanının bastırılmasından sonra Osman Paşa'nın teklifiyle emirliklerin imtiyazlarına son verilip merkezî otoritenin sağlamaştırılması için 1847'de Kürdistan eyaleti kurulmuştur. 1867'de ise tekrar Diyarbakir eyaletine dönüştürülmüştür.³⁶ Diyarbakir vilayetinin denetim altına alınarak sınırlarının çizildiği ve Kürdistan eyaletinin kurulduğu 1847 yılında buranın Mahrec Mevleviyetine dahil edilmesine dair girişimler olmuştur.

Bu çerçevede daimi bir düzenleme yapılarak ahalinin saadet ve asayişinin sağlanması için Kürdistan'ın hususi bir idare altına alınma gerekliliği sadrazam tarafından şeyhülislama bildirilmiştir. Ayrıca Diyarbakir eyaleti ile gereken bazı mahallerin birleştirilip Kürdistan olarak isimlendirilmesi ve Musul valisi Esad Paşa'ya verilmesi istenmiştir. Bunun yanında Kürdistan eyaletinin kurulmasıyla sonuçlanan durumdan başkaları gibi ilmiyenin de hissedar olması yönünde birtakım girişimlerde bulunulmuştur. Padişah tarafından kurulacak eyaletin büyüklüğüne bakılarak şer'î işlerin Mahrec itibarıyla yeniden bir mansıb kabul edilmesi, şeyhülislam tarafından "müteşerri" (hukuk/fıkıh işlerinde geniş bilgisi olan) ve "müteverri" (dinin yasak ettiklerinden sakınan) bir zatın sükunetin sağlandığı Kürdistan'a kadı tayin edilmesi ve gerekli görülen kaza naiblerinin mevleviyete dahil edilmesi uygun görülmüştür. Şeyhülislam Arif Hikmet Efendi, buna karşılık 6 Muharrem 1264 (14 Aralık 1847) tarihli cevabında Kürdistan sınırlarının zorba takımından kurtarıldığını söylemiştir. Şeyhülislam bu hadise için tarihin en güzide dönemi manasına gelebilecek "*zîver-i sahâif-i edvâr ve nuhbe-i tevârih-i âsâr olunacak bir eser-i celîl olmuştur*" ifadelerini kullanmıştır. Bununla birlikte ulemâ arasında ehliyetli ve haysiyetli kişilerden "*umur-ı hariciye*" ve "*dirayet-i kamilesi*" görülen ve Bab-ı Fetva'da ilamat mümeyyizi olan Kırımlı Mehmed Efendizade Ahmed Reşid Efendi'ye Kürdistan'ın Mahrec Mevleviyeti olarak verileceğini belirtmiştir.³⁷ Bunun öncesinde Kürdistan mevleviyetine tayin olacak zatın seçilmesi için Meşihate tezkire gönderilmiştir. Şeyhülislam Arif Hikmet Efendi'nin 7 Zilhicce 1263 (16 Kasım 1847) tarihli yazısı ve imzasıyla bu mevleviyetin 1 Rebiulevvel 1264 (6 Şubat 1848)'de başlamak ve rütbesi tevcih gününden muteber olmak üzere merkeze bağlı kazalara işin ehli naibler tayin ederek onların şer'î işlere dair hareketlerine nezaret ve gerektiğinde azl etmek veya devamlılıklarını sağlamak gibi hususları yürütebilecek Hareket-i Altmışlı Darülhadis-i Ali Efendi Medresesi müderrisi de olan Ahmed Reşid Efendi'ye verilmesi istenmiştir.³⁸

Şeyhülislam Arif Hikmet Efendi daha sonra 1 Şaban 1265 (22 Haziran 1849)'da zabt etmek üzere Kürdistan'ın İbtida-i Altmışlı Molla Kırımlı Medresesi müderrisi Trabzonlu Mustafa Asım Efendi'ye verilmesini uygun bulmuş ve bu teklif padişahın onayıyla kabul edilmiştir. 5 Şaban 1265 (26 Haziran 1849) tarihli bir yazıda memuriyet mahalline varan Mustafa Asım Efendi'nin hürmete şayan ulemâdan olduğu söylenmiş ve bu gibi kişiler için merasim yapılarak iltifatlara mazhar olması, kendisine gösterilecek hürmet ve güzel muameleyle memnun ettirilmesi istenmiştir. Bu tür davranışların oradaki yapıyı sağlamaştıracağı, birbirleriyle dostça geçinmelerini sağlayacağı ifade edilmiştir.³⁹

³⁵ Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, çev. Gül Çağalı Güven, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 410-411.

³⁶ İbrahim Özcoşar, "Kürtler Osmanlı Dönemi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara 2019), s. 120-121. Son güncelleme 21.09.2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kurtler#2-osmanli-donemi>.

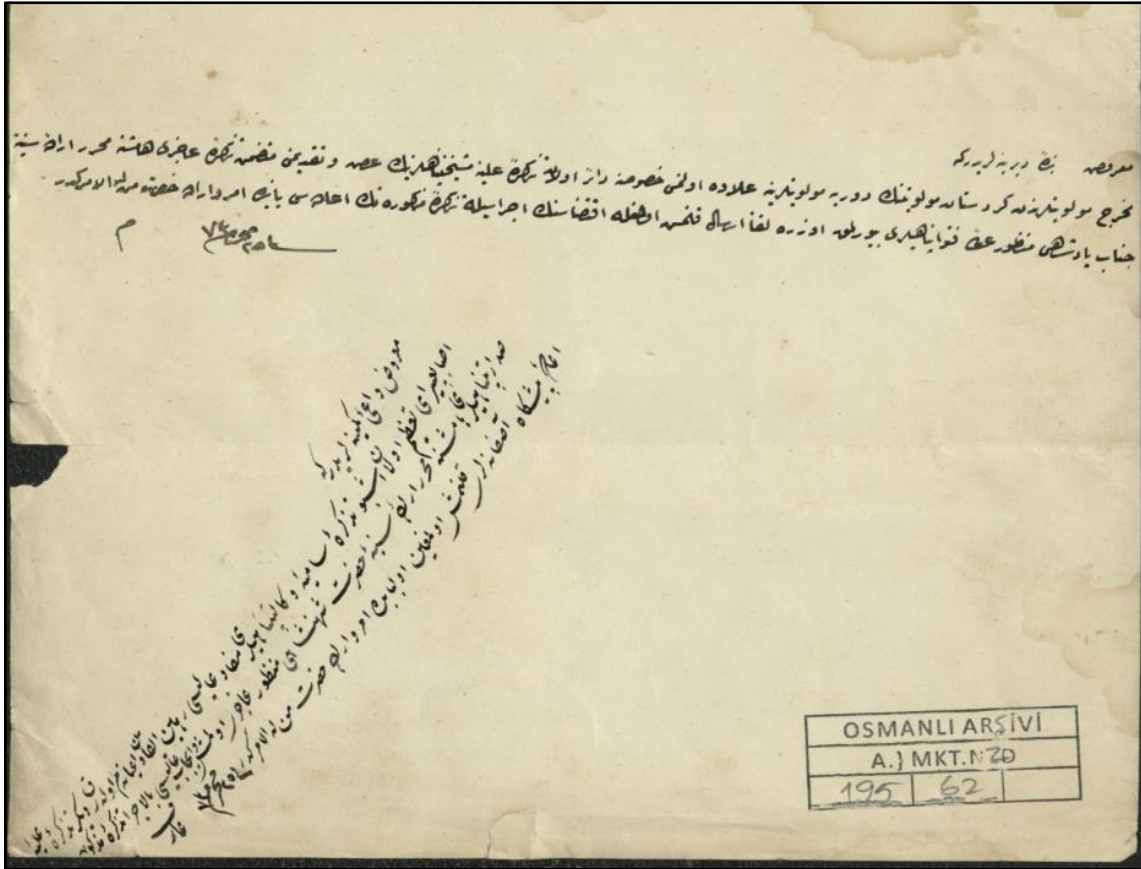
³⁷ *Takvim-i Vekâyi*, 5 Muharrem 1264, sy. 360, s. 2; BOA, İ. MSM, 51/1316, (11 M 1264); BOA, C. ADL, 53/3202, (22 M 1264); İÜ. NEK, nr. 855, v. 55b.

³⁸ BOA, A. MKT, 101/100, (6 Z 1263).

³⁹ BOA, C. ADL, 65/3882, (29 Cumadelahir 1265/22 Mayıs 1849); BOA, A. MKT, 209/17.

Sultan Abdülmecid döneminin ikinci şeyhülislamı Arif Hikmet Efendi zamanında daha önce sekiz adet olan Mahrec Mevleviyeti kadılıkları yukarıda anlatıldığı gibi Kürdistan ve daha sonra anlatılacağı üzere Trabzon eyaletlerinin eklenmesiyle ona çıkartılmıştır.⁴⁰ Kürdistan, yaklaşık dokuz yıl sonra Meşrebzade Mehmed Arif Efendi'nin şeyhülislamlığına denk gelen 28 Muharrem 1273 (28 Eylül 1856)'da ise iradeyle bir alt derece olan Devriye Mevleviyetine indirilmiştir. Mahrec Mevleviyetinden Kürdistan'ın Devriye Mevleviyetine ilave olunmasına dair Meşihatten padişaha tezkire arz edilmiş, padişahın iradesiyle gereğinin yapılması istenen tezkire de Meşihate gönderilmiştir. 1847 yılında Mahrec Mevleviyetine dâhil edilen Kürdistan kadılığı, 1856 yılına gelindiğinde Devriye Mevleviyeti kadılıklarından sayılmıştır.⁴¹ Dolayısıyla Arif Hikmet Beyefendi döneminde yapılan düzenlemeyle Mahrec Mevleviyetinden kabul edilen Kürdistan kadılarının bu mevleviyetteki kayıtlarına H. 1264 (1848) yılından itibaren rastlanılmaktadır. H. 1264-1272 (1848-1856) arasındaki kadınlar Mahrec kadıları arasında olup bu yıldan sonrakiler Devriye kadıları arasında yer almalıdır. Ancak bu çalışmada esas aldığımız Tarik defterlerindeki devriye kadıları arasında (H. 1273-1277) Kürdistan kadıları görülmemektedir.⁴²

Şekil 2. Mahrec Mevleviyetinden Kürdistan'ın Devriyeye İlave Olunması(A. MKT. NZD, 195/62)

⁴⁰ BOA, *İ. DH*, 222/13176, (16 Za 1266 lef 2). Ulemânın ilmiye hiyerarşisine göre sıralandığı tarik defterlerinden ikisinde Kürdistan kadıları Trabzon kadılarından sonra Girit kadılarından önce kaydedilmiştir. Bkz. ŞS, nr. 16 (4), v. 24b; Ali Emiri, nr. 57, v. 78b. Başka iki tarik defterinde ise Sofya kadılarından sonra Trabzon kadılarından önce verilmiştir. Bkz. TAK, Muallim Cevdet, nr. 080, v. 11b-12a; İÜ. NEK, nr. TY. 855, v. 55b.

⁴¹ BOA, *İ. DH*, 354/23369, (19 M 1273); BOA, A. MKT. NZD, 195/62. Kürdistan Mevleviyetine en son 1271'de Filibeli Halil Efendi kaydedilmiş bundan sonra Devriye olduğu söylenmiştir. Bkz. Ali Emiri, nr. 57, v. 78b.

⁴² BOA, *İ. MSM*, 51/1316, (11 M 1264); BOA, A. MKT. NZD, 195/62.

2.4. Girit: Mahrec Mevleviyetine Duhûl

Sultan Abdülmecid döneminde Girit kadılığıyla ilgili de bazı düzenlemeler yapılmıştı. Bu düzenlemeler ilmiye ve ulemayla ilgili icraatleri bakımından şöhreti Arif Hikmet Efendi'den pek eksik olmayan Sultan Abdülmecid'in üçüncü şeyhülislamı Meşrebzade Mehmed Arif Efendi dönemine rastlamaktadır. 18. yüzyılın ilk yarısında Girit Adası'nda büyük bir kale olarak tanımlanan Hanya kazası bir defa mevleviyet olup daha sonra yine kazaya dönüştürülmüştür.⁴³ Girit ise Sultan Abdülmecid'in ilk dönemlerinde mevleviyet kadılıkları arasında görülmezken, 1271 (1855) yılında sosyal ve siyasi ihtiyaçlar neticesinde Mahrec Mevleviyetine dâhil edilmiştir. Mahrec Mevleviyeti statüsüne getirilmeden önce Girit valisi Girit'in mevleviyet olması gerekliliğine dair bir tezkire yazmış, bu tezkire şeyhülislamın da bilgisi dâhilinde görüşülmüş, içinde bulunduğu şartlar itibarıyla Girit'in mevleviyet olması uygun bulunmuştur.

Girit'in mevleviyet olmasıyla bağlantılı olarak buranın idaresinde bulunan Hanya, Resmo ve Kandiye kazaları hakkında gelirlerini de kapsayan birtakım kararlar alınmıştır. Alınan kararlara göre Hanya mevleviyet merkezi, Kandiye ve Resmo kazaları da nahiyeye olacaktı. Hanya kazası nahiyeleri de müderrislerden birine tahsis edilecekti.⁴⁴ Girit'in mevleviyet kabul edilmesiyle birlikte Girit valisi şeyhülislama bir yazı göndermiş ve vali şeyhülislamdan yüksek dereceli kadılıklarda görev yapmış, belgedeki ifadesiyle “*mevali*”den bir zatın Girit'e tayin edilmesini istemiştir.⁴⁵ Valinin isteğinden bir ay sonra gereğinin yapılacağı ve tayin edilecek zatın isminin de bildirileceği söylenmiştir.⁴⁶ Nitekim 16 Cumadelula 1271 (4 Şubat 1855)'te Şeyhülislam Mehmed Arif Efendi mevleviyet dairesine yeni giren Girit Adası'nın rütbe bakımından eskisi ve yenisine bakılmaksızın müderrislerden “*ashab-ı dirayet, müstakim ve mücerrebü'l-etvâr*” yani dirayetli, tecrübeli dürüst birine verilmesini gerekli görmüştür. Zikredilen vasıflara sahip liyakatli biri olarak Hareket-i Altmışlı müderrislerinden ilâmât mümeyyizi Adanalı Ahmed Efendi'ye Girit'in verilmesi istenmiş, 17 Cumadelula 1271 (5 Şubat 1855) tarihli bir yazıyla bu tayinin padişah tarafından da uygun görüldüğü şeyhülislama bildirilmiştir.⁴⁷

1 Ramazan 1274 (15 Nisan 1858)'de Girit kadılığına başlayan ve dört ay uzatma alarak 1 Muharrem 1276 (31 Temmuz 1859)'da görevini tamamlayan başka bir Girit kadısı Nakibzade Seyyid Mehmed Celaleddin Efendi'yle ilgili bir husus da burada zikredilmelidir. Mehmed Celaleddin Efendi'nin görev bitimine yaklaşık bir buçuk ay kala (17 Zilkade 1275/18 Haziran 1859) sadrazama hitaben ve Meşihate de gönderildiği anlaşılan bir ariza yazılmıştır. Arizada ilk önce Girit'in içinde bulunduğu durum anlatılmış, sonra da Mehmed Celaleddin Efendi'nin buradaki konumuna geçilmiştir. Onun görev bitiş tarihinin Girit'te karışıklıkların ortaya çıktığı bir zamana rastladığı, bu karışık durum devam ettikçe bir akçe dahi hasılat elde edilemeyecek duruma düşüleceği vurgusu yapılmıştır. Girit'teki Hristiyan ahalinin tereke ve *hukuk-ı irsiye* (miras) davalarına *şer'-i şerif* tarafından müdahale edilmemesine dair bir *irade-i seniyye* çıkmış, bu da halkın çoğunun Hristiyan olmasından dolayı nahiyelerde hasılat kalmamasına, şehrin içinde bile hasılatın ziyadesiyle azalmasına ve bundan dolayı da Celaleddin Efendi'nin mağdur duruma düşmesine sebep olmuştur. Halbuki Giritle hemhal olup lisanını da bilen Celaleddin Efendi

⁴³ Halaçoğlu, “1740-1741 Tarihli Yazma Esere Göre Rumeli Kazalarının Rütbeleri”, 872.

⁴⁴ BOA, A. AMD, 64/7, (1271).

⁴⁵ BOA, A. MKT, NZD, 125/6, (10 R 1271).

⁴⁶ BOA, A. MKT. MHM, 64/97, (10 Cumadelula 1271 (29 Ocak 1855)).

⁴⁷ Ahmed Efendi Meşihat Arzları defterinde Edirneli olarak kaydedilse de birçok Tarik defterinde Edirneli değil de Adanalı olarak yazılmıştır. Bu sebeple Meşihat Arzları defterinde yazım hatası yapıldığını düşündük ve metin içerisinde farklı Tarik defterlerinde geçen Adanalı kaydını vermeyi tercih ettik. Bkz. MA, Meşihat Arzları, nr. 1, s. 49; ŞS, nr. 16 (4), v. 25b; Ali Emiri, nr. 57, v. 79b; TAK, Muallim Cevdet, nr. 080, v. 12a; Yurdakul, a.g.e., 170/dn. 227.

“*ahkâm-ı şer‘iyyeye ve nizamât-ı seniyyeye*” layıkıyla vâkîf, dirayet, fetanet ve hamiyet sahibi biridir. Tüm bu sahip olduğu müspet hasletleriyle birlikte Girit ve Kandiye’deki Müslüman ve Hristiyanlar arasında çıkabilecek fitne ve fesadın ortadan kalkmasına dair hizmetleri de takdire şayandır. Girit’te istenen emniyeti sağladığına inanılan Celaleddin Efendi’den önce ortaya çıkan sorunların sebebi Girit’e daha önce gelmiş kadıların zamanın inceliklerine aykırı bazı hallerde bulunmasına bağlanmıştır. Celaleddin Efendi’nin değişmesi o zamanki şartlarda pek makul görülmemiş ve hoş karşılanmamış, kadılıkta kalması gerektiği fikri güçlenmiş ve elzem bulunmuştur. Bununla birlikte hayırlı hizmetler için gece gündüz devamlı çalıştığına karar verilen Celaleddin Efendi’nin şevk ve gayretini arttırmak için ona mükafat olarak Bilâd-ı Hamse payesinin, ayrıca yeni sene kadılığının da verilerek memuriyetinin uzatılması istenmiştir.⁴⁸ Ancak tüm bunlara rağmen sadrazam ve şeyhülislam nazarında Celaleddin Efendi’yle ilgili arıza pek itibara alınmamış olacak ki onun görevi arzu edildiği gibi bir sonraki sene devam etmemiş, görev süresi aldığı dört aylık uzatmanın bitiminde sona ermiştir.⁴⁹

Girit Adası’nda kadılığa ilk 1271 (1855) tarihinde başlanmış, 1 Muharrem 1295 (5 Ocak 1878)’de lağvedildiği için 1294 (1878)’e kadar olan Girit kadıları görülebilmektedir. Böylelikle Sultan Abdülmecid döneminde ihdâs edilen ve yeniden yapılandırılan Girit kadılığı, Sultan Abdülmecid’in vefatından çok sonra ortadan kaldırılmıştır.⁵⁰ Girit, 17. yüzyılın ortalarında ve 18. yüzyılın başlarında gerçekleşen mücadelelerle Osmanlı hakimiyetine alınmış ve imtiyazlı bir eyalet haline getirilmişti. Daha sonraki süreçte ise Girit’i Osmanlı idaresinden ayırıp Yunanistan’a bağlamak isteyenler yıllarca mücadele etmişti. 1878’de gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşını fırsat bilenler ayaklanmış ve aynı yıl Halepa sözleşmesi imzalanmıştı. Bu tarihten itibaren Girit kadıları bahsedildiği gibi Mahrec Mevleviyet kadıları arasında görülmemiş, Osmanlı Balkan Harbi akabinde (1913) de Osmanlı Devleti’nin elinden çıkmıştı.⁵¹

2.5. Trabzon: Mahrec Mevleviyetine Duhûl

Tanzimat Fermanı’yla birlikte eyalet idarî teşkilat mensupları daha sıkı bir şekilde merkeze bağlanmıştı. Bunun yanında Tanzimat dönemi meclislerinde başkanlık kadılıktan yani ulemadan alınıp vali, muhassıl veya kaza müdürü gibi eyalet görevlilerine verilmişti.⁵² Tanzimat öncesi kurallardan farklı, teamül dışı bu tür ve başka uygulamalardan olsa gerektir Devlet’in bazı mahallerinde Tanzimat’ın yürürlüğe girmesine karşı menfi bir tutum sergileniyordu. Çıkan menfi tepkiler dolayısıyla Tanzimat’ın uygulanmadığı yerler söz konusuydu. Tanzimat uygulamasının ertelendiği bu eyaletlerden biri de Trabzon’du. Buralarda kadılıkla ve naiblikle ilgili olarak eski usule göre hareket edilmişti. 1847’de Trabzon eyaletinin Tanzimat kapsamına alınıp Trabzon’da Tanzimat’ın uygulanmaya başlamasıyla kadılıkta da bazı düzenlemeler yapılmıştı.⁵³

Trabzon’da çıkan iç karışıklıkların da etkisiyle idari yapıda hızlı karar almayı ve güvenliği arttırmayı sağlayacak tedbirler alınmış ve bu çerçevede kadılığın hiyerarşik yapısında değişiklikler yapılarak kadılığa yeni statü kazandırılmıştır. Trabzon eyaleti de Kürdistan eyaleti gibi hemen

⁴⁸ BOA, A. MKT, UM, 355/95.

⁴⁹ Bazı kaynaklarda Hanya olarak da zikredilen Girit, bir Tarik defterinde Kürdistan eyaletinden sonra verilmiş, Girit’ten sonra Devriye Mevleviyetinden Bağdat kadılarına geçilmiştir. Bkz. ŞS, nr. 16 (4), v. 25b; Kürdistan kadılarından sonra verilen Girit’ten sonra Devriye Mevleviyetine geçilmediğini görmek için ise bkz. Ali Emiri, nr. 57, v. 79b. Girit kadıları bir başka Tarik defterinde de Trabzon kadılarının verildiği sayfanın altında yer almıştır. Bkz. TAK, Muallim Cevdet, nr. 080, v. 12a.

⁵⁰ Ali Emiri, nr. 57, v. 79b-80a; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, 101; Unan, “Mevleviyet”, s. 467.

⁵¹ Cemal Tükin, “Girit”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIV, (İstanbul 1996) s. 87, 90, 93; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, 101/dn. 3.

⁵² Halil İnalçık, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, *Belleten*, XXVIII/112, (1964): 626, 633.

⁵³ Ali Akyıldız, “Tanzimat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XL, (İstanbul 2011), s. 3, 5; Akiba, “Kadılık Teşkilâtında Tanzimat’ın Uygulanması”, 29-30.

hemen aynı tarihlerde Mahrec derecesine alınmıştır. Trabzon valisi İsmail Paşa Trabzon'daki karışıklıklar nedeniyle görevinden ayrılmak zorunda kalmış, yerine Hayrettin Paşa getirilmiştir. İsmail Paşa'dan şikâyet ve ona karşı tahriklere ön ayak olmuş birtakım şahısların halk arasında şımarmalarını önlemek için ise münasip yerlere sürülmeleri kararı verilmiştir. Trabzon valisi tarafından İstanbul'a gönderilecek ve buradan sürülecek kişilerin dışındakiler de tespit edilecektir.

Hazinedar oğlu Osman Paşa zamanından beri niyabet hizmetinde bulunan Trabzon naibi, uzun yıllar orada kalıp kökleştiği için kimsenin ona ilişemeyeceği zannına kapılmıştır. Ahali arasında karışıklık çıkarmalarıyla şöhret bulmuş adamların ahaliden sağladıkları menfaatleri göz önünde bulundurularak Tanzimat-ı Hayriye'de belirtilen hususlara taraftar olmayacakları düşünülmüştür. Mahrec kadılığı sayılmadan önce Trabzon'un uzun süre naible idare ediliyor olması bölgedeki olayları olumsuz etkilemiştir. Tanzimat-ı Hayriye'yle gelen düzenlemelerden hoşlanmayacak olan naiblerin yerine daha yetkili ve etkili kadıların gelmesi ve buradaki adaletsizliklerin düzeltilmesi istenmiştir. Tanzimat'a uymayan bazı hareketlerde bulunan naibin de azledilip sürgün edilmesi gerekmiştir.

Trabzon vergisi dâhilinde bulunan niyabetin alışımlı vergilerinden ayrı, aylığı üç bin kuruş eden ve senede on sekiz bin kuruş olarak iki sefer dağıtılan yıllık otuz altı bin kuruş tahsisatı vardı. Trabzon kazasının büyük ve dolayısıyla gelirinin çok yüksek olması Kürdistan eyaleti gibi Trabzon eyaletinin şer'i işlerinin de Mahrec Mevleviyetine uygun görülmesi ve Mahrec rütbesinde kabul edilmesine sebep olmuştu. Böylece Trabzon'un her sene ulemâdan muktedir bir zata verilmesi hususundaki düşünceler Meşihate iletilmiş, konuşulup tasvip edilen ve padişahın da onayı alınan yazı 29 Şaban 1264 (31 Temmuz 1848)'de sadrazama gönderilmiştir.⁵⁴

Nitekim iki aya yakın bir süre sonra 18 Şevval 1264 (17 Eylül 1848)'de Sürmene, Rize, Of, Yomhara (Yomra) ile birlikte Akçaabad, Yavabolu (Yava), Giresun ve Keşab gibi Trabzon'un yakınlarındaki kazalar Trabzon kadılığına nahiye olarak tahsis edilmiş, buralar Musıla-i Süleymaniye müderrislerinden Muhyizâde hafidi Seyyid İbrahim Ferid Efendi'ye verilmiştir. Senelik tahsisatı da aya dönüştürülmüştür.⁵⁵ Böylece eyaletin idarî ve adlî yapısı yeni bir düzen altına alınarak Trabzon'un Mahrec Mevleviyeti kadılıkları arasına dahil edilmesi sağlanmıştır.

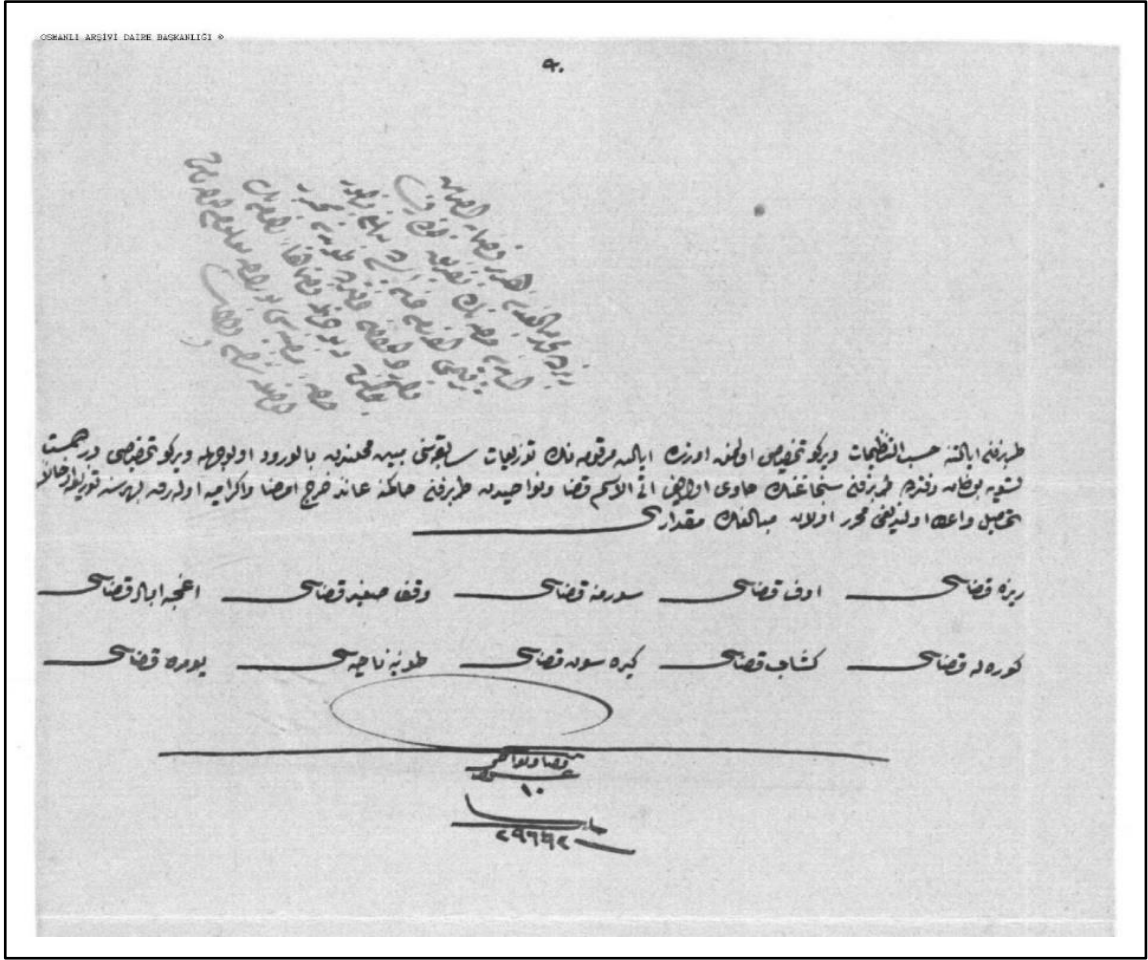
Daha önce Filibe, Sofya, Kürdistan, Girit bahisleri altında ayrıntılı bir şekilde anlatılıp izah edildiği gibi kazalar bazen birleştirilerek mevleviyet kadılıkları ihdâs edilmiş, bazen de aşağıda bahsedildiği üzere ortadan kaldırılmıştır. Trabzon da Sultan Abdülmecid döneminde 1848 tarihi itibarıyla Mahrec derecesine yükseltilmiş, Sultan Abdülmecid'in hükümdarlığının sonuna kadar mevleviyet kadılığı statüsünü korumuştur. Sofya ve Girit kadılığı gibi Sultan Abdülmecid'in hükümdarlığından çok sonra, 1 Zilkade 1294 (7 Kasım 1877)'de lağv edilerek maaşa dönüştürülmüştür. Maaşa bağlanmadan önce Trabzon kadılığına en son atama H. 1293 (1876/1877)'de gerçekleşmiştir.⁵⁶

⁵⁴ BOA, *İ. DH*, 176/9538. (lef 1-2).

⁵⁵ BOA, *İ. MVL*, 125/3240. (lef. 4-6); Unan, "Mevleviyet", s. 467.

⁵⁶ Ali Emiri, nr. 57, v. 76b, 77b.

Şekil 3. Trabzon Eyaletinin Mahrec Mevleviyeti Kabul Edilmesi (İ. DH, 125/3240)

3. Devriye Kadılıklarında Düzenlemeler

Yüksek dereceli büyük kadılıklar içinde daha önce bahsedildiği gibi en düşük dereceye sahip olan Devriye Mevleviyeti Uzunçarşılı'nın tespitiyle başlangıçta Maraş, Bağdat, Bosna, Antep, Sofya, Belgrad, Kütahya, Konya, Filibe, Diyarbekir olarak on kadılık iken daha sonra Maraş, Bağdat, Bosna, Antep, Erzurum, Trablusgarb, Beyrut, Adana, Van, Rusçuk, Sivas ve Çankırı kadılıkları şeklinde on iki kadılığa çıkmıştı. Bir taraftan Devriye kadılıklarına Erzurum, Trablusgarb, Beyrut, Adana, Van, Rusçuk, Sivas ve Çankırı gibi yeni kadılıklar eklenirken diğer taraftan daha önce varolan Sofya, Belgrad, Kütahya, Konya, Filibe, Diyarbekir gibi kadılıklar Devriye kadılıkları arasında görülmemektedir.⁵⁷ Sultan Abdülmecid dönemi özelinde söylendiğinde Devriye Mevleviyeti aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere Filibe, Bağdat, Ayıntab/Antep, Sofya, Bosna, Erzurum, Maraş, Trablusgarb olarak aynı anda en fazla sekiz kadılık iken Sofya kadılığının çıkartılmasıyla yediye, Filibe kadılığının çıkartılmasıyla altıya düşmüş, Beyrut kadılığının eklenmesiyle tekrar yedi kadılığa yükselmiştir.

⁵⁷Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, 102; Unan, "Mevleviyet", s. 467. 1693-1725'teki Devriye (Belgrad, Bağdad, Ayıntab, Diyarbakır, Konya, Kütahya, Sofya, Bosna, Erzurum, Maraş Lefkoşa, Sakız, Kayseriye, Trablüşam, Manisa, Basra, Sinop, Revan, Tiflis) kadılları, payelileri ve statülerindeki değişiklikler için bkz. Kuru, *Osmanlı İlmiye Tevcihâtı (1693-1725)*, 91-127.

Devriye mevleviyetinden yukarıya çıkıldıkça kadılıkların azalması ve buna mukabil aşağıdan gelenlerin artması, İstanbul kadılığına ve kazaskerliklere çıkabilmeyi zorlaştırmıştır. En sıkışık sıra Bilâd-ı Hamse kadılıklarında olduğundan, geridekilerin bir iltimas ile dereceleri artmazsa uzun süre beklemeye mecbur kalmışlardır. Bu sebepten olacak ki mevleviyetler için payeler ihdas edilmiştir.⁵⁸

Osmanlı Devleti'nde bazı mahaller mevleviyet kadılıklarının en düşüğü kabul edilen Devriye kadılıklarından bile sayılmazdı. Bu yerlerden biri vaktiyle bir naibin mevleviyet olup olmadığını bilmediği Yemen'di. Öyle ki Antalya naibi, memuriyet tahvili talebinde bulunduğu dilekçede Yemen Mevleviyetine gitmek istemişti. Bu talepten haberdar olan Meşihatın 25 Zilkade 1270 (19 Ağustos 1854) tarihli cevabî yazısında ise Yemen'in mevleviyet olmadığı ve Yemen'e gitmesinin uygun olmayacağı bildirilmişti. Yemen, anlaşıldığı üzere Osmanlı'daki birçok kadılık gibi Devriye Mevleviyeti de dahil büyük kadılıklar statüsünde yer almayan mahallerden biri idi.⁵⁹

Tablo 4. Sultan Abdülmecid Dönemi Devriye Kadılıkları ve Süreleri

Devriye Kadılıkları	Devriye Kadılığı Süresi
Filibe	1 Şevval 1255-1 Rebiulevvel 1266 (8 Aralık 1839-15 Ocak 1850)
Bağdat	1 Cumadelahir 1254-1 Zilhicce 1277 (22 Ağustos 1838-10 Haziran 1861)
Ayıntab/Anteb	1 Receb 1255-1 Rebiulahir 1277 (10 Eylül 1839-17 Ekim 1860)
Sofya	1 Muharrem 1255-1 Cumadelula 1258 (17 Mart 1839-10 Haziran 1842)
Bosna	1 Zilkade 1255-1 Muharrem 1278 (6 Ocak 1840-9 Temmuz 1861)
Erzurum	1 Ramazan 1255-1 Zilkade 1277 (8 Kasım 1839-11 Mayıs 1861)
Maraş	1 Cumadelahir 1255-1 Rebiulevvel 1277 (12 Ağustos 1839-17 Eylül 1860)
Trablusgarb	1 Receb 1255-1 Zilkade 1277 (10 Eylül 1839-11 Mayıs 1861)
Beyrut	1 Muharrem 1267-1 Şevval 1277 (6 Kasım 1850-12 Nisan 1861)

Sultan Abdülmecid döneminde dokuz adet görülen devriye kadılıklarının bu dönemden önce de dokuz adet olduğu söylenmektedir. Daha önceki dokuz kadılık içinde Sultan Abdülmecid döneminde olmayan Belgrad kadılığı da verilmiş, Belgrad kadılığının 1 Safer 1251 (29 Mayıs 1835) tarihinden itibaren mevleviyet kadılığı kabul edilmediği belirtilmiştir. Sultan Abdülmecid dönemi Devriye Mevleviyetinden Beyrut kadılığı ise bahsi geçen yıl içinde yoktur.⁶⁰

3.1. Devriye Mevleviyeti Olarak Beyrut ve Filibe Kadılığı

Beyrut kadılığı, Şeyhülislam Arif Hikmet Efendi zamanındaki (H. 1266 (1850)) bir düzenleme ile Devriye Mevleviyetine ilave edilmiştir. Sultan Abdülmecid döneminin sonuna kadar da Devriye Mevleviyeti olarak Beyrut'a kadı atamaları devam etmiştir. Beyrut, Sayda eyaletine bağlı küçük bir kaza iken zabtiye ve şer'î işleri küçük birer memuriyet vasıtasıyla idare olunuyordu. Giderek gelişen ve genişleyen Beyrut'ta Meclis-i Eyalet ve Meclis-i Ticaret kurulmuş ve buralara uygun bir memur tayin edilmiştir. Ancak kazaî işleri eski usul üzere devam etmiş, kazaların şer'î işleri uzun süre yerli halktan bir naibe bırakılmıştır. Bu süreçte Beyrut'a eşit veya Beyrut'tan daha küçük yerlerin mevleviyet hükmüne konularak buralara memurlar tayin edilmesi,

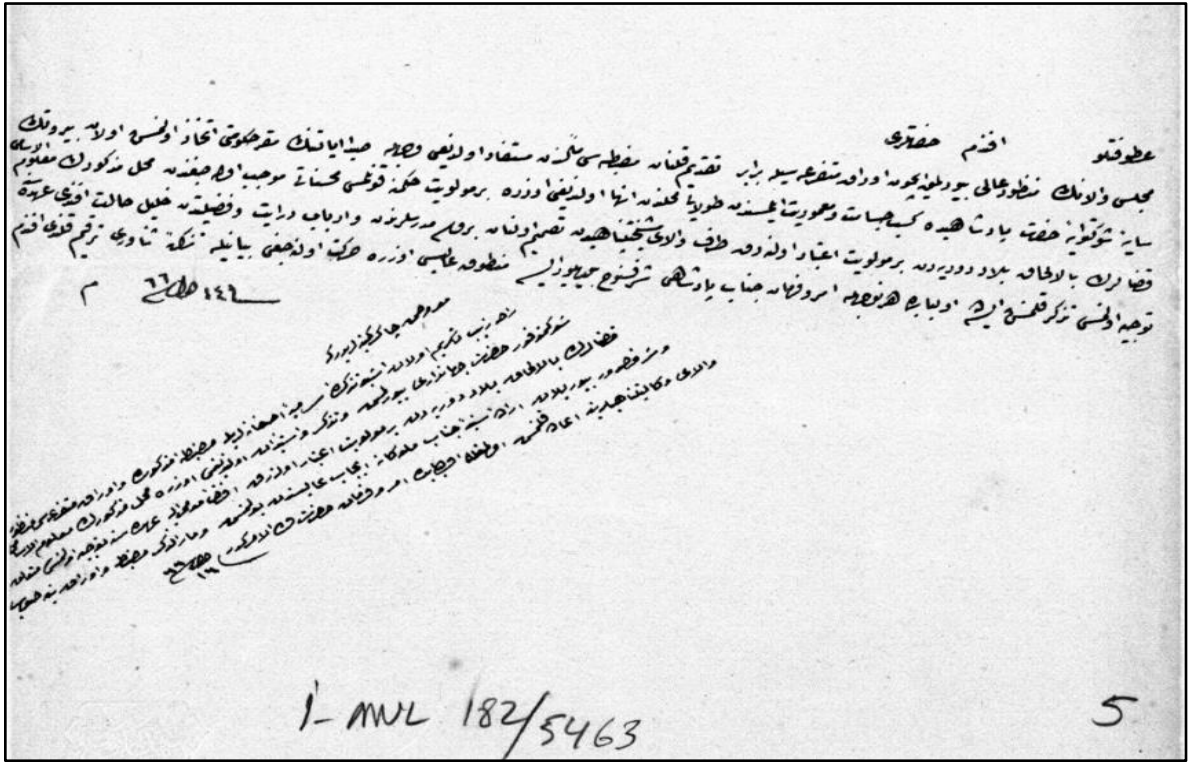
⁵⁸Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, 102-103. Uzunçarşılı kadılıklarda yaşanan sıkışıklıkları Ahmed Cevdet Efendi'den (*Tarih-i Cevdet*, I, (Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1309), 113) aynen aktarıyor.

⁵⁹BOA, *HR. MKT*, 83/61.

⁶⁰Kılıç, "Üst Düzey Kadı Atamaları", 79-80, 82.

Beyrut'un da mevleviyet konumuna getirilmesini gündeme getirmiştir. Beyrut'un mevleviyet olmasına dair Sayda Valisi ve Sayda Meclisi mühürlü bir mazbata Meclis-i Vâlâ'ya gönderilmiştir. Mazbatada yer alan Sayda, Sur, Ciba, Bilâd-ı Beşare, Ana, Hayfa, Trablus⁶¹ ve Lazkiye sancaklarının birleştirilerek mevleviyet kabul edilmesi Meclis-i Vâlâ tarafından Sadarete bildirilmiştir. Bahsi geçen sekiz kazanın şer'î işleri Sadaretin de uygun görmesiyle Beyrut'a eklenmiş ve Beyrut, Bilâd-ı Devriye Mevleviyetine dâhil edilmiştir. Sayda eyaletinin merkezi daha önce Sayda iken, Beyrut'un Devriye Mevleviyetinden sayılmasıyla hükümet merkezi Beyrut olmuştur.⁶² Beyrut kazasının 1850'de Devriye kadılığı olarak kabul edilmesi, Devriye Mevleviyetinden Filibe kazasının aynı yıl içinde Bilâd-ı Erbaa Mevleviyeti rütbesine çıkmasının ve bu mevleviyetin Bilâd-ı Hamse ismini almasının sebeplerinden biridir.⁶³ 19. yüzyılın ortalarında Beyrut ve civarı mücadele alanı olarak milletler arası bir mesele haline gelmiş, bölgede üstünlük kurmaya çalışan Batılı devletler Beyrut'taki farklı gurupları istismar etmişlerdir. Batılı güçlerin etkisiyle yerli halk temsilcilerinin de katıldığı yeni idari rejim kurulmuştur. Beyrut'un Devriye kadıları arasına alınması oranın fazlasıyla karışık olduğu böyle bir döneme rastlamaktadır.⁶⁴

Şekil 4. Beyrut'un Devriye Mevleviyeti Kabul Edilmesi (İ. MVL, 182/5463)

⁶¹Beyrut kadılığına eklenen sekiz kazadan biri olan Trablus yine Devriye Mevleviyetinden kabul edilen Trablusgarb kazasından farklıdır. Trablusgarb'a kadı atamaları Beyrut mevleviyet itibar olunmadan da gerçekleşiyordu, mevleviyet itibar olunduktan sonra da devam etti. Dolayısıyla Devriye Mevleviyetinden olan Beyrut kadılığına dâhil edilen Trablusşam kazasıyla yine Devriye Mevleviyetinden olan Trablusgarb kazası karıştırılmamalıdır. Bkz. Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), 161.

⁶²BOA, İ. MVL, 182/5463, (15 Ca 1266). (lef 1, 3-5).

⁶³BOA, İ. DH, 222/13176 (lef 2). Filibe kazasının Devriye Mevleviyeti iken Bilâd-ı Erbaa Mevleviyetine dâhil edilmesi "Bilâd-ı Erbaa Mevleviyeti" başlığı altında ele alındı.

⁶⁴Davut Dursun, "Beyrut", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VI, (İstanbul 1992), s. 82.

3.2. Devriye Mevleviyeti Olarak Sofya Kadılığı

14. yüzyılın sonlarında Osmanlı idaresine giren ve 1879'da Osmanlı idaresinden çıkan Sofya kadılığı,⁶⁵ daha önce Mahrec Mevleviyeti kadılıkları başlığında da bahsedildiği gibi Sultan Abdülmecid dönemi öncesinde ve Sultan Abdülmecid döneminin ilk birkaç yılında (H. 1255-1258/1839-1842) Devriye Mevleviyeti kadıları arasında yer almıştır. Yapılan düzenlemelerle H. 1259 (1843)'ten itibaren Mahrec rütbesine yükseltilmiştir.⁶⁶ Devriye, Mahrec, Bilâd-ı Erbaa/Bilâd-ı Hamse mevleviyetleri arasında geçişler yapıldığı diğer başka kadılıklarda olduğu gibi Sofya örneğinde de açık bir şekilde görülmektedir.

Sonuç

Mevleviyet kadılıkları belli bir nizam içinde Osmanlı klasik döneminden Tanzimat dönemine ve sonrasına kadar varlıklarını sürdüren büyük kadılıklardır. Kazaların birleştirilerek mevleviyet statüsüne yükseltilmesi veya mevleviyet statüsünde olmayan bir yerin daha sonra mevleviyet kadılarından kabul edilmesi önceden beri Osmanlı Devleti'nde görülen uygulamalardandı.

İlk dönemlerde olduğu gibi Tanzimat döneminde de mevleviyet kadılıklarında yeni düzenlemeler yapılmıştır. Devriye, Mahrec ve Bilâd-ı Hamse mevleviyetlerinde/kadılıklarında yeni uygulamalara gidilmiş, zaman zaman birkaç küçük kazanın birleştirilmesiyle yeni mevleviyet kadılıkları oluşturulmuştur. Bazen bir mevleviyet kadılığı diğer bir mevleviyet kadılığına geçmiştir. Daha önce bahsedildiği gibi Devriyeden Bilâd-ı Erbaa'ya geçirilen Filibe, Devriyeden Mahrece geçirilen Sofya, Mahrecten Devriye Mevleviyetine geçirilen Kürdistan bu kadılıklardandı. Bazen de mevleviyetlerden birinde olmayan kazalar/kadılıklar mevleviyetlere dahil edilmişlerdi. İlmiye mesleğinin önemli bir kolu olan kadılıkların yapısındaki bu değişikliklere birçok Osmanlı kurumunda olduğu gibi çeşitli idarî, siyasî ve sosyal hadiseler sebep olmuştur. Metin içerisinde de ayrıntılı bir şekilde bahsedildiği üzere kazalarda Tanzimat'ın uygulanıp uygulanamayacağından duyulan endişe, kazanın giderek gelişip genişlemesi, vergisinin/gelirinin yüksek olması gibi sebepler o mahallin mevleviyet kabul edilmesinde etkili olmuştur. Netice itibarıyla Osmanlı dönemi kadılıklarının dereceleri, görev alanları ve sınırları her dönem aynı olmamış, Sultan Abdülmecid dönemindeki yedi kadılık da bu değişikliklerden nasibini almıştır.

⁶⁵ Şahin, "Sofya", s. 344-345.

⁶⁶ "İşbu Sofya Mevleviyeti Mahrec rütbesine terfi olunmuştur". Bkz. Ali Emiri, nr. 67, v. 13a; İÜ. NEK, T 855, v. 62b; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, 101; Unan "Mevleviyet", s. 467.

Kaynakça

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Sadaret Amedi Kalemi (A. AMD), 64/7.

BOA, Sadaret Mektubî Kalemi (A. MKT), 101/100; 209/17.

BOA, Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı (A. MKT. MHM), 64/97.

BOA, Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı (A. MKT, NZD), 125/6; 195/62.

BOA, Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A. MKT, UM), 355/95.

BOA, Cevdet Adliye (C. ADL), 53/3202; 65/3882.

BOA, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı (HR. MKT). 83/61.

BOA, İrade Dahiliye (İ. DH), 176/9538; 222/13176; 354/23369.

BOA, İrade Mesail-i Mühimme (İ. MSM), 51/1316.

BOA, İrade Meclis-i Vala (İ. MVL), 125/3240; 182/5463.

Meşihat Arşivi (MA)

Meşihat Arzları, nr. 1, s. 19, 49

Tarik Defterleri

Ali Emiri, nr. 57, v. 9a, v. 72b-73a, v. 74b-75a, v. 76b, 77b, 78b, 79b-80a.

Ali Emiri, nr. 67, v. 13a.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (İÜ. NEK), nr. 855, v. 55b, v. 62b.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, (İÜ. NEK), nr. 2560.

Şeriyye Sicilleri, (ŞS), nr. 15 (3).

Şeriyye Sicilleri, (ŞS), nr. 16 (4), v. 24b, 25b.

Taksim Atatürk Kitaplığı, (TAK), Muallim Cevdet, nr. 080, v. 11b-12a.

Sürelî Yayınlar

Takvim-i Vekâyi, 19 Şaban 1255, sy. 186, s. 3.

Takvim-i Vekâyi, 5 Muharrem 1264, sy. 360, s. 2

Kitap ve Makaleler

Ahmed Cevdet. *Tarih-i Cevdet*, I, Dersaaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1309.

Akbayar, Nuri. *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

Akiba, Jun. “Kadılık Teşkilâtında Tanzimat’ın Uygulanması: 1840 Tarihli Talîmnâme-i Hükkâm.” *Osmanlı Araştırmaları XXIX*, (İstanbul 2007): 9-40.

Akiba, Jun. “Son Dönem Osmanlısında Kadılık Kurumu.” *Notlar 13 Osmanlı İlimiyesi*, İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı, 2008.

- Aksan, Virginia H. *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Akyıldız, Ali. “Tanzimat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XL, (İstanbul 2011), ss. 1-10.
- Alan, Ercan. “Kadıasker Ruznamçe Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kaza Teşkilatı ve Kadılar.” *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 23 (2013): 53-97.
- Altundağ, Şinasi. “Osmanlılarda Kadıların Salâhiyet ve Vazifeleri Hakkında.” *VI. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler (Ankara 20-26 Ekim 1961)*, Ankara: TTK Basımevi, 1967.
- Aydın, Bilgin. “İstanbul Kadılığı Tarihçesi ve İstanbul Kadı Sicillerine Dair Tetkikler.” *İstanbul Araştırmaları*, 6 (Yaz 1998): 71-87.
- Aydın, Bilgin – Rıfat Günalan. “16. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Mevleviyet Kadıları.” *Prof. Dr. Şevki Nezihî Aykut Armağanı*, haz., Gülten Sarıyıldız Niyazi Çiçek İshak Keskin Sevil Pamuk, İstanbul: Etkin Kitaplar, 2011.
- Beyazıt, Yasemin. “Rumeli Kadılıkları ve Rütbelerine Dair 1253/1837 Tarihli Bir Yazma.” *Belgeler XXVIII/32*, 2007, (Ankara 2008): 11-56.
- Beyazıt, Yasemin. “XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı’da Kaza Sınırlarını Belirleyen Temel Etkenler.” *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 53 (Mayıs Haziran Temmuz 2010): 75-98.
- Beyazıt, Yasemin. “Kadıasker Ruznâmçelerinde Tipoloji ve Yeterlilik.” *Prof. Dr. Özer Ergenç’e Armağan*, ed. Ümit Ekin, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013.
- Bostan, Hanefi. “Üsküdar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XLII, (İstanbul 2012), ss. 364-368.
- Dinç, Emine Nurefşan. “Osmanlı’da Kadılar İçin Yapılan İmtihanlar ve 19. Yüzyıldan Bir İmtihan Örneği: Filibeli Halil Fevzi Efendi’nin Risale-i İmtihâniye fî Bâb-i Bey’i’l-fâsid mine’d-Dürer’i.” *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2, (Aralık 2022): 339-388.
- Dursun, Davut. “Beyrut”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VI, (İstanbul 1992), ss. 81-84.
- Halaçoğlu, Ahmet. “1740-1741 Tarihli Yazma Esere Göre Rumeli Kazalarının Rütbeleri.” *XII. Türk Tarih Kongresi (12-16 Eylül 1994) Kongreye Sunulan Bildiriler*, III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- İnalcık, Halil. “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri.” *Belleten*, XXVIII/112, (1964): 623-690.
- İpşirli, Mehmet. “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla kadar).” *Belleten*, LXI/232, (1997): 597-699.
- İpşirli, Mehmet. “İstanbul Kadılığı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIII (İstanbul 2001), ss. 305-307.
- Kılıç, Cihan. “Osmanlı İlmiye Teşkilatında Kariyer Sistemi.” *Turkish Academic Research Review* 3/1, (Haziran 2018): 153-170.
- Kılıç, Cihan. “Osmanlı Devleti’nde Üst Düzey Kadı Atamaları (19. Yüzyılın İlk Yarısı).” *İslami İlimler Dergisi* 18/1, (Bahar 2023): 78-104.
- Kiel, Machiel. “Filibe”, *TDV İslâm Andiklopedisi*, XIII, (İstanbul 1996), ss. 79-82.

- Kuru, Levent. “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Rumeli Kadılıkları.” *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 8/2, (Aralık 2019): 261-294.
- Kuru, Levent. “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli Kazaları ve Statüleri (Kazasker Ruznamçelerine Göre).” *Turkish Studies – History* 15/1 (2020): 161-191.
- Kuru, Levent. *Osmanlı İlmiye Tevcihâtı (1693-1725)*. Çanakkale: Paradigma Akademi, 2020.
- Ortaylı, İlber. “Osmanlı Kadısı Tarihi Temeli ve Yargı Görevi.” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* XXX/1-4, (Mart-Aralık 1975): 117-128.
- Özcoşar, İbrahim. “Kürtler Osmanlı Dönemi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara 2019), ss. 118-121. Son güncelleme 21.09.2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kurtler#2-osmanli-donemi>.
- Özergin, M. Kemal. “Rumeli Kadılıkları’nda 1078 Düzenlemesi.” *İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya Armağan*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976.
- Şahin, İlhan. “Sofya”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXVII (İstanbul 2009), ss. 344-348.
- Tukin, Cemal. “Girit”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIV (İstanbul 1996) ss. 85-93.
- Unan, Fahri. “Mevleviyet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIX (Ankara 2004), ss. 467-468.”
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. 3. bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Yurdakul, İlhami. “Eyüp Kadılığı.” *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu, IX Tebliğler*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, Aralık 2005.
- Yurdakul, İlhami. *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtı’nda Reform (1826-1876)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Yurdakul, İlhami. “Kıbrıs (Lefkoşa) Kadılığı ve Kadıları (1571-1878).” *Osmanlı Döneminde Kıbrıs*, ed. Mehmet Mahfuz Söylemez İbrahim Çapak Halil Ortakçı, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.
- Yurdakul, İlhami. “Kudüs Mezhep Müftüleri, Naibleri ve Kadıları.” *Osmanlı Döneminde Kudüs’te İlmi Hayat ve Eğitim Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, ed. Zekeriya Kurşun Ahmet Usta, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, 2019.

EKLER**Ek 1. Sultan Abdülmecid Döneminde Düzenleme Yapılan Kadılıklar**

Kadılık	Dönüştürüldüğü Mevleviyet	Tarih	Dönüştürüldüğü Mevleviyet	Tarih
Üsküdar	Mahrec Mevleviyetinden Anadolu kazaskerliğine arpalık olarak tahsisi	H. 1256 (1840)	-	-
Sofya	Devriyeden Mahrec Mevleviyetine	H. 1259 (1843)	-	-
Kürdistan	Mahrec Mevleviyetine	H. 1263 (1847)	Mahrecten Devriye Mevleviyetine	H. 1273 (1856)
Trabzon	Mahrec Mevleviyetine	H. 1264 (1848)	-	-
Filiba	Devriyeden Bilâd-ı Erbaa Mevleviyetine	H. 1266 (1850)	-	-
Beyrut	Devriye Mevleviyeti Kadılıkları arasına alınması	H. 1266 (1850)	-	-
Girit	Mahrec Mevleviyetinden kabul edilmesi	H. 1271 (1855)	-	-